

R. Broberg, 94
mars 1942.K R U K M A K E R I.

Har man haft krukmakeri i orten? Var var detta beläget? Beskriv dess exteriör och interiör, gärna med en planskiss som visar de olika byggnadernas läge! Vad har man att berätta om de mästare, som ägt verkstaden, vad de hette, varifrån de härstammade och hur de drevo sitt hantverk? Om flera krukmakerier funnos i orten, bör så långt möjligt liknande uppgifter antecknas rörande dem. Återgiv vad man har att berätta om krukmakeriets industrialisering!

Lerans beredning. Hur benämndes den hög av lera, som för bearbetning lades upp i verkstaden (klös, storklös)? Varpå lades leran (i golvet nedfälld stenhäll, skiva av bräder o.s.v.)? Hur behandlade man leran, för att den skulle bli lämplig att forma kärl av (drejbar)? Brukade man slå eller klubba den med klubba? Hur tillgick detta och hur benämndes det (att slå, bösta)? Har man haft någon benämning på den härvid använda klubban? Brukade man finfördela leran för att få bort småstenar o. dyl., och hur tillgick detta? Vilka verktyg användes vid detta arbete: ståltråd, kniv o.dyl.? Har man härför haft en särskild kniv (skavkniv, skav)? Beskriv denna! Uttryck för att på detta sätt finfördela leran (skava, skava ner)? Hur förför man sedan med leran? Brukade man åter slå den med klubba (bösta upp, slå upp)? Hur många gånger utförde man omväxlande dessa båda procedurer? Känner man till, att man förr brukat bearbeta leran med fötterna (trampa lera)? Var detta vanligt bland svenska krukmakare? Känner man till uttrycken baxarbete och baxa, och vad åsyftas härmed?

Skedde ytterligare någon bearbetning av leran före drejningen? Redogör för hur denna bearbetning tillgick: ältning av smärre lerklumpar, knådning med händerna (handlovarna) o.s.v.! Hur benämndes varje sådan lerklump (klös)! att på detta sätt bearbeta leran (klösa) och själva proceduren (klösning)? Var höll man till vid detta arbete? Voro dessa klösar så stora, att de innehöllo material till flera kärl? Hur avslutades klösningen: av en utbakad lerrulle togos så stora bitar, som erfordrades för vart kärl, som skulle drejas, och lades upp för drejning? Uttryck för att taga av sådana bitar (vrida av, nypa av)?

Drejning. Vad kallades den procedur, varigenom ett kärl formades (drejning)? Uttryck för att genom drejning forma ett kärl (dreja)? Benämning på den som drejade (drejare)? Hur kallades den anordning varmed drejningen utfördes (drejskiva)? Beskriv denna! Hur benämndes den övre skiva, varpå klösen placerades (kloss, skivhuvud)? Den undre skivans benämning (sparkskiva)? Hur drevs drejskivan runt? Brukade man

sparka den runt och använde man härvid bägge fötterna? Har det förekommit, att man härför haft en särskild sko på ena foten (sparktoffel)? Hur såg denna ut? Känner man till, att man haft fötterna bara vid drejskivans drivande? Hur benämndes den väggfasta bänk, vari drejskivorna voro placerade, där man höll till vid klösning o. dyl. (bänk)? Beskriv denna, hur många drejskivor den hade, stöd för benen vid drejningen, hur drejaren var placerad o. s. v.!

Redogör för hur drejningen tillgick! Placering av en klös på drejskivan, korrigerig av dess läge o. s. v. Vad blev följden om klösen icke placerats i mittpunkten av skivan? Uttryck härom (klösen slänger)? Berätta om hur formandet av ett kärl tillgick! - Ex. Klösen fixeras till skivans mitt medelst anslutning med bägge händerna, en fördjupning göres i dess mitt, vari man sticker händerna, under det skivan roterar; härigenom föres leran uppåt, och det bildas liksom en vägg av den. - Vad kallades de olika huvudmoment, som kunde urskiljas i formandet av ett kärl (träck, drag), och vari bestodo dessa (att forma kärlets botten, väggen, giva kärlet dess form)? Hur formade man ett kärlets botten? Uttryck för att bilda väggen på ett kärl (draga upp väggen)? Har man haft något uttryck för själva formandet av väggen (träcka väggen)? Beskriv hur detta tillgick! Har härvid förekommit tävlan mellan gesällerna i skicklighet att göra väggen tunn och jämn? Använde man vid formgivning och jämning av kärlet några mallar, träskivor o. dyl.? Hur benämndes dessa (ske, sken, skena)? Beskriv olika typer av sådana, t. ex. för formande och jämnande av botten innersidor, kanter o. s. v. på krukor, fat, skålar m. m., helst med teckningar! Uttryck för att forma och jämna ett kärl med sken (skena opp ett kärl)?

Användes några särskilda mått, då man skulle dreja ett större antal kärl av samma storlek och typ? Hur kallades ett sådant mått (pekare)? Beskriv dess utseende (med teckning) och redogör för dess användning! Uttryck för att dreja med användande av sådant mått (dreja efter pekare)?

Redogör för hur man drejade mindre föremål, såsom små blomkrukor, lergökar o. dyl.! Använde man härvid små klösar för vart föremål eller lade man upp en hög klös, varur man drejade det ena föremålet efter det andra? Hur benämndes en sådan klös (stössel); att dreja på detta sätt (stösseldrejning)?

Hur tillverkades kärl, som icke hade rund genomskärning och därför icke kunde drejas? Beskriv utförligt, hur man formade sådana kärl!

Beskriv hur man fäste ett öra på ett kärl! Brukade man av lera baka en rulle, varav sedan öronen formades? Hur benämndes en sådan rulle (hinkel, hänkel)? Uttryck för att fästa öron på kärl (hinkla, hänkla)? Placerades öronen horisontellt eller vertikalt och hur fästes de vid kärlet? När utfördes detta?

Hur benämndes kärl, som gick sönder vid drejningen (kallun)? Vad kallades den lera, som under drejningen fastnat på händerna och sedan skrapades av (slicker, slecker)? Hade man en särskild låda, dit man lade sådan lera? Hur benämndes denna (slickerlåda)? Benämning på det redskap, varmed man höll bänken ren (bänkspade)? Beskriv hur detta såg ut!

Torkning och beskickning. Hur lossades ett färdigdrejat kärl från drejskivan? Använde man härvid en särskild ståltråd el. dyl.? Hur benämndes denna (sittertråd)? Redogör för hur man lyfte ett färdigt kärl från drejskivan! Använde man härvid särskilda hjälpmedel, t.ex. då det gällde större kärl? Hur sågo dessa ut, och hur benämndes de (hjälpkärningar)? Brukade man låta somliga kärl stå kvar och hårdna någon tid på drejskivan?

Var placerades de färdiga kärnen? Brukade man ställa upp dem på ett härför avsett bräde (des, desbräde)? Har man använt en bock som stöd under detta, medan man ställde upp kärnen? Hur såg denna ut, och hur benämndes den (skräddare)? Var placerades dessa bräder, medan kärnen hårdnade? Har man haft härför avsedda bjälkar under taket? Hur benämndes en sådan bjälke (desbom)? Hur länge fingo kärnen stå och torka på detta sätt?

Hur benämndes putsning och jämnande av kärl, sedan de fått hårdna något (beskickning)? Uttryck för att putsa och jämna kärl (beskicka)? Beskriv utförligt hur detta tillgick! Var utfördes beskickningen? Vilka verktyg användes härvid (beskickejärn, beskickekniv)? Redogör för dessas utseende och användning! Hur benämndes den lera, som hyvlades av kärl vid beskickningen (avsnides)? Vartill användes den (dekorering av kärl o. dyl.)? Uttryck om kärl, som dekorerats härmed (sandströdd)?

Brukade man låta kärnen torka ytterligare efter beskickningen? Hur länge varade denna torkning? Vad har man haft för märken på att ett kärl torkat tillräckligt?

Dekorering. Redogör för vilka kärl som dekorerades och de olika dekoreringsmetoderna! Hur tillgick dekorering genom målning. Vilket material användes härvid (vitlera, holländsk piplera o.s.v.)? Vilka verktyg brukades? Har man använt ett avsågat horn vid sådan dekorering? Hur benämndes detta (målhorn, ringelhorn)? Redogör för dess utseende och användning! Uttryck för att dekorera med sådant horn (ringla)? Giv utförlig redogörelse för dekorering och målning i övrigt, målning och ritning av blad, blommor o.dyl. på lerkärl? Hur målades t.ex. fat o. dyl.? Känner man till termer som slånggång och schlangerorm, och vad åsyftas härmed? Har man brukat sätta årtal, krukmakarmärken o.dyl. på kärnen? Vad menades med fläckning, och hur tillgick denna?

Har ritning, t.ex. med något vasst instrument, förekommit såsom dekorering? Hur tillgick denna, och på vilken lergodstyp användes den? Hur benämndes det härvid använda red-

Beskriv detta!/
 skapet (hemmerkrok)? Uttryck för den slags dekorering, som utförts med detta verktyg (hemring)? Hur benämndes den punkterade linje, som erhöles vid hemring (hemrad)?

Glasering. Hur behandlades kärlen efter dekoreringen? Fingo de ytterligare torka någon tid före glasering och bränning? Var skedde detta? Brukade man sommartid ställa dem att torka i solen? Var skedde torkningen vintertid? Har man härför haft en spisliknande anordning inne i verkstaden? Hur kallades denna (galt)? Beskriv hur den var inrättad, hur den upphettades, var kärlen placerades o.s.v.

Hur prövade man att kärlen voro färdiga för glasering? Företog man ibland en lindrigare bränning före glaseringen? Hur benämndes den (skröjning)? I vilka fall förekom den? Benämning på kärl, som genomgått sådan bränning (skröjgods)? Hur benämndes glasering av gods, som undergått (skröjning) någon bränning (torrglasering); glasering av obränt gods (råglasering)? Vad åsyftades med benämningen vätglasering? Vilket slag av glasering har förekommit mest inom krukmakeriet? Om dömen om olika glaseringsmetoder, deras fördelar och olägenheter o.s.v.?

I det följande kommer endast torrglaseringen att utförligt efterfrågas, därför att den förr tycks ha varit den vanligaste och viktigaste metoden. Om annan glaseringsmetod använts, bör den dock beskrivas så utförligt som möjligt och uppgift lämnas om varför man använde den och i vilka fall den förekom.

Vilken glasyr användes vid torrglasering? Har blyglasyr förekommit i stor utsträckning? Benämning på denna (fatbly)? Varav bestod blyglasyren (blyaska, sandsten, kvarts el.dyl.)? Känner man till olika recept på dess tillredning? Redogör för hur man tillagade blyglasyr. Har man brukat köpa de olika beståndsdelarna, så att man blott haft att utföra blandningen? Känner man till att man själv tillrett de olika beståndsdelarna i verkstaden? Berätta om hur detta tillgätt! Krossning och malning av sandsten eller kvarts? Hur tillreddes blyaska och vilka anordningar betjänade man sig av? Benämning på denna procedur (askning)? Siktning o.dyl. av det askade blyet? I vilka proportioner blandades blyaskan och sandstenen? Vad menade man med att glasyren blev fet?

Förekommo andra glasyrer såsom tennglasyr och fajansglasyr? När användes dessa, och hur tillreddes de?

Hur erhöles olika färger på glasyren? Tillredde man själv färg och hur tillgick detta? Rivning av färg på särskild sten (rivsten)? Vilka ämnen tillsattes glasyren för att få olika färger (kopparaska, smidesslagg, kobolt, brunsten o.s.v.)? Benämningar på sådana glasyrer, såsom t.ex. brunrot? Hade olika mästare olika glasyrer?

Beskriv själva glaseringsförfarandet! Fuktade man de ytor, som skulle glaseras? Varmed skedde detta? Benämning på vatten, som användes härför (netzvatten); lera som upplösts häri (slimp)? Har man brukat blanda rågmjöl i glasyren? Varför? Hur fördelades glasyrstoffet på det kärl, som skulle glaseras? Använde man härför en särskild sikt och hur såg denna ut? Hur benämndes den (knispel)? Benämning på själva siktandet (torrknispling)? Uttryck för att sikta (knispla)? Hur svängdes kärlet, för att stoffet skulle fördelas jämnt? Uttryck härför (singla)?

Bränning. Hur benämndes den del av verkstaden, där bränningen försiggick (brännskjul)? Ugn där kärnen brändes (brännugn, flatugn)? Beskriv ugnen, helst med en planskiss över den! Vilka benämningar hade man på dess olika delar: ståndare, den vägg som skilde den del av ugnen, där man eldade, från den del där kärnen placerades; bröst, framväggen på den del, där eldningen försiggick; äril, ugnsbotten; eldkammare, den del där man eldade; schörgångar, murade tegelgångar från eldkammare; plåtar, tegelstenar i schörgångarna (beskriv i samband härmed, hur schörgångarna voro murade!); eldhål, luckor i ståndaren, varigenom eldningen sköttes om; schetelmur, schädelmur, murvägg mitt emot ståndaren; insättningshål, ingångshål, hål i schetelmuren, varigenom kärnen insattes för bränning; schetel, schädel, ugnsfarstu, den del av ugnen, som låg mitt emot ståndaren; övriga benämningar, såsom rökgång, gruva, och deras betydelse?

Redogör för hur kärnen placerades inne i brännugnen! Vad kallades varje rad av kärl (stöt)? Vad åsyftades med benämningarna fatstöt, krukstöt och flo? I vilken riktning gingo raderna i ugnen? Hur många lager av kärl kunde man placera i ugnen? Vad hade man för skydd mellan varje lager och hjälpmedel att placera kärnen på? Känner man till benämningen brännplåtar? Hur sågo dessa ut? Brukade man placera kärl inuti varandra? Har man använt trefötter och trianglar av lera att ställa ömtåliga kärl på? Benämning på sådan trefot eller triangel (pannring)! Beskriv deras utseende och redogör för hur och när de användes! Brukade man mellan varje kärl placera kulor av lera, för att de ej skulle bränna fast vid varandra? Hur benämndes sådana lerkulor (puddar)? Igenmurandet av scheteln?

Giv utförlig redogörelse för själva bränningen! Uttryck härför (bränna, bränna en ugn)? Brukade man först elda blott i ett av eldhålen, för att värmen ej skulle bli för stark i början? Uttryck härför (smygelda, smöka)? Redogör för när man eldade i schörgångarna och hur denna eldning tillgick! Uttryck för att elda i schörgångarna (schöra, schöra ugnen)! Förekom eldning för att utdriva rök, som samlat sig i brännugnen? Hur tillgick denna eldning? Uttryck härför (uppreselda)? Hur gick man tillväga när man flyttade, lyfte eller

sköt in vedträn i schörgångarna? Beskriv det verktyg, varmed detta utfördes! Hur benämndes det (pik)?

Hur lång tid tog bränningen i anspråk? Vilken värmeegrad skulle det vara i ugnen under bränningen? Hur kontrollerade man bränningens förlopp och att temperaturen var lagom i ugnen? Brukade man lämna någon tegelsten lös i det igemmurade insättningshålet, för att man skulle kunna taga ut prov på hur bränningen förlopp? Känner man till, att man placerat en glaserad lerskårva inne i ugnen på så sätt, att man på den kunnat avläsa bränningens förlopp genom att taga ut den lösa tegelstenen? Hur gick man tillväga då man gjorde denna avläsning? Vad kallades denna lerskårva (spegel); att på detta sätt kontrollera bränningen (spegla)? Andra sätt att kontrollera bränningens förlopp, t.ex. se på sänkningen av ugnen?

Föreställningar och skrock rörande bränningen? Ansågs det medföra otur, om någon, som ej hörde till verkstaden, före bränningen tittade in i brännugnen? Brukade man, om någon råkat göra det, kasta in en brinnande svavelsticka genom insättningshålet? Ansågs det vara särskilt farligt för den förestående bränningen, om en annan mästare kom in i verkstaden? Varför? Vilka försiktighetsmått vidtogos häremot? Brukade man rita kors i leran, varmed insättningshålet smetades igen, för att bränningen skulle lyckas bra?

Återgiv ordstäv och talesätt om bränningen! Ex.: Det går tretton krukor på ett krukmakardussin (d.v.s. alltid går någon sönder vid bränningen). Uttryck för kruka, som spruckit vid bränningen: den har kalvat? Andra liknande uttryck?

Lergodsets avsättning. Vilka slags lerkärl tillverkades i verkstaden (fat, bunkar, krukor, blomkrukor o.s.v.)? Ange vilka storlekar, som tillverkades? Priserna för olika lerkärl?

Hur skedde försäljningen av de tillverkade kärlen? Har det förekommit, att krukmakern även haft butik för försäljning? Brukade krukmakarna besöka marknader och torgdagar? Företogo de resor till marknader och torgdagar, som höllos på andra orter? Redogör utförligt för sådana resor! Vilken årstid företogo de helst sina färder? Ha krukmakarna sålt sina alster genom försäljare, t.ex. försäljare från landsbygden, vilka köpt eller bytt till sig lerkärl mot jordbruksprodukter?

Lärlingar och gesäller. Hur många lärlingar och gesäller hade man på verkstaden? Redogör för deras utbildning, utbildningstidens längd, arbetsuppgifter, löner och förmåner o.s.v.!

Hur lång tid fick man gå som lärling? Vilka arbeten fick lärlingen utföra? Fick han först och främst inhämta kännedom om lerans beskaffenhet och bearbetning? Uttryck härför (göra lertam)? Förekom invigning av lärlingen, varvid han fick svära den s.k. lereden, t.ex. Så sant mig Gud hjälpe, så skall jag hålla denna ler.? Hur tillgick härvid? Vilka arbeten i övrigt

fick lärlingen utföra (glasyrnmålning, kiselkrossning, lerböstning o.dyl.)? När fick lärlingen börja dreja, och vilka slags kärll fick han utföra?

Vilken lön åtnjöt lärlingen under lärotiden? Hade han några extra förmåner ifråga om kost och logi? Kunde han få tillverka smärre artiklar, t.ex. lergökar, som han själv fick sälja? Förhållandet mellan gesäller och lärlingar? Betyg o. dyl. vid lärlingstidens slut? Fester och ceremonier vid utbildningstidens slut? Gesällprov och gesällbrev?

Vad har man att berätta om gesällernas vandringar? Redogör för kläder och utrustning, t.ex. ränseln, den s.k. kalven, och dess innehåll o.s.v.! Vilka verktyg förde gesällen med sig (bänkspade, sken m.fl.)? Berätta om vilka vägar gesällerna gingo, härbergen där de togo in o.s.v.! Redogör för hur en gesäll blev mottagen vid besök på en verkstad och de ceremonier, som härvid förekommo! Ex.: Mästaren hälsar på gesällen. Lärpojckarna stå under tiden med mössan i hand. En av dem får lägga en ren handduk på den stol, där gesällen skall sitta. Gesällen hälsar på arbetarna med orden: 'Är det kamrat?' Härpå svarar gesäll 'ja' och lärpojke 'lärling'. Känner man till liknande seder? Hade man någon festtillställning i verkstaden, då en gesäll kommit på besök? Uttryck härför (blöta bänken)? Berätta härom! Hur länge brukade gesällen stanna kvar, om han inte fick arbete i verkstaden? Har det varit sed, att en lärpojke fått följa gesällen till tullen och bära hans säck, då han gav sig iväg?

Var bodde gesällerna? Fanns för dem en särskild gesällkammare? Hur såg denna ut och hur stor var den? Hur många gesäller bodde där? Brukade även lärlingar bo i gesällkammaren? Redogör för gesällkammarens inredning!

Efter vilka löneprinciper arbetade gesällen (ackord, dagspenning o.s.v.)? Efter vilka betalningsprinciper utfördes sådana arbeten som drejning, beskickning, dekorering o.dyl.? Hur utgick ersättningen för ackordsarbete? Från ett håll omtalas, att de självförsörjande gesällerna arbetade efter helstyck, d.v.s. de fingo viss ersättning för skock kärll och matpengar per vecka, varvid dock ett visst antal kärll dessutom skulle lämnas till mästaren utan betalning. De ogifta gesällerna arbetade efter halvstyck, d.v.s. fingo hälften av betalningen för helstyck samt mat och husrum. Känner man till denna eller liknande form av ackordsarbete? Redogör härför så utförligt som möjligt! Vilka arbeten utfördes för dagspenning? Hur stor var dagspenningen? Andra lönevillkor? Vilka ersättningsprinciper voro förmånligast från gesällens synpunkt; från mästarens?

Vilka arbeten brukade gälla som mästare prov? Berätta om mästareprov, hur och när de avlades, ceremonier och fester i samband härmed o.s.v.!

Gillen och fester. Redogör för gillen, fester o, dyl., som förekommit bland krukmakarna! Om fester vid gesällbesök i verkstaden, se ovan.

Brukade man ha särskilda fester, som årligen firades viss dag med bestända fest seder? Berätta utförligt härom! Var det vanligt, att man hade fester, som stode i samband med arbets-säsonger eller vissa faser i arbetet. Har man t.ex. haft fest i verkstaden den kväll, då man tände i brännugnen? Hur kallas sådana fester (brännaftnar)? Redogör för hur det tillgick härvid? Brukade sådana fester besökas även av ortens ungdom? Från en stad omtalas, att bygdens ungdom vid brännaftnarna samlades i verkstaden och dansade kring sterklösen, hos gesällerna i brännskjulet drack man brännvin och åt lerstekt höna, under det att gesällerna berättade historier. - Om liknande fest seder vid detta eller annat tillfälle äro bekanta bör för dem lämnas utförlig redogörelse! Hade man andra fester, t.ex. kalas, som bekostades av böter på dem, som under året inte hållit bänken ren o. dyl.? Hur benämndes sådana fester, när höllos de och hur tillgick på dem?

Återgiv anekdoter och berättelser om krukmakare och gesäller! Öknamn och härm? Ordstäv och talesätt, såsom t.ex. Gud hjälpe oss alla tretton, sa krukmakarna, satte tolv krukor i ugnen, böra tillveratagas och antecknas.

Om tillverkan av krukorna... (faint text)

1. Minne man när den första handelsboden i orten öppnades? När skedd det? Vem var den första handlaren? Fick den något öknamn? Härefter komde den från orten, eller är den indryttad - i så fall varifrån? Hade man tidigare haft annat yrke? Drev man något annat någon föreläsning vid sidan av sin lefnad (länthandel, lantbruk, verkstadsarbete, färdarbete, färd)? Vilken var i så fall dess huvudsakliga syftelse?

Här öppnades den första föreningsboden, riksboden? Vilken var anledningen till uttryck öppnades (avsevärd avsevärd, allmänhet med redan existerande affär, o. d.)? Sköttes den som en vanlig handelsbod, eller gjordes gemensamt försök av varor, som fördelades mellan deltagarna? Fick den nye affären något öknamn?

2. Var i orten öppnades den första handelsboden? Inreddes en verklig butiksal, eller bevarades rummet i en vanlig stuga?

3. Beskriv så noggrant och såligt butiksalens utseende och inredning (stol, armar, o. d.) som du kan i text och på golvet, uppställning och betydning. Skildra försök att rita en plan af butiksalen med öf. bestämning, lagrum o. d.